

SİVAS MASALLARINDA MİTOLOJİK UNSURLAR THE MYTHOLOGICAL FACTORS IN THE TALES OF SİVAS

Sait SAYAR¹

Özet

Bir anlatı türü bir dönemde üretilir ve tüketilirken değişen zaman ve zemine bağlı olarak yeni anlatım türleri ortaya çıkar. Bu süreçte eski anlatı türünün üretim ve tüketimi durur; ancak bu tür tamamen yok olmaz. Çeşitli şekillerde kendisinden sonraki türlerin içinde varlık veya etkisini devam ettirir. İnsanlığın anlattığı ilk anlatı türü olan mitler de üretim ve tüketimleri durduktan sonra ortaya çıkan yeni anlatı türlerinde etkisini devam ettirir. Sivas'ta derlenen masallarında mitlerin etkisi görülür. Bu etki insan –tanrı, insan-şeytan ilişkisi; kişiler, olaylar, zaman, mekân ve kökenle ilgili anlatılar olarak ortaya çıkar.

Anahtar Kelimeler

Mit, masal, Altay Yaratılış Miti, Sivas masalları, mitolojik unsur

Abstract

While a narrative genre is composed and consumed during a period, new narrative genres emerge depending on time and place. In this process, the composition and consumption of the old narrative genre stops. However, it does not disappear completely. It keeps its existence and impact in the following other genres in various ways. After the composition and consumption of myths as a first narrative genre having been composed by human beings, it survives in new narrative genres. The effect of myths is seen in the compiled tales of Sivas. The effect is emerged in human-god, human-Satan relations in terms of people, events, time, place and origins.

Key words: Myth, tales, Altai Creation Myth, Tales of Sivas, Mythological Factors.

¹ Sait Sayar, Türkçe Öğretmeni, Sivas
saitsayar58@hotmail.com

Giriş:

Türk Yaratılış Miti'ne göre insanın ilk gerçekleştirdiği eylem, anlama ve anlatma biçiminde tezahür eden iletişim kurma eylemidir. İnsan, Tanrı'nın ağacın meyveleri hakkındaki buyruğunu anlayarak ve anladıklarını Erlik'e anlatarak (Elçin 2000: 319) iletişim kurma becerisini eyleme dönüştürür. İnsan –Tanrı ve insan-şeytan arasındaki ilişki dikkate alındığında anlatmanın bir anlama arzusu ya da anlamamanın gerekliliği neticesinde oluştuğu görülür. Çünkü Tanrı, insanın yasak meyve hakkında bilgilenmesi gerektiği için anlatma eylemini gerçekleştirir. İnsansa, Erlik'in sorusu karşısında meyve hakkındaki tutumunu anlatır. Bu tecrübeye insana ait sıradan bir anlatma ameliyesiyle karşılaşılr. Bu ameliye *“basit bir şekilde tezahür edebileceği gibi estetik kaygılarla birleşince sanat ve edebiyatın çeşitli formları şeklinde de kendini gösterebilir.”* (Boyraz 2008/2: 105). Anlatımın edebi bir hüviyet kazanmasının ilk örneğini mitler oluşturur. Anlatımın bir sebebe bağlı olarak oluşması anlatım türlerinin de bir sebebe bağlı olarak oluştuklarını gösterir. Bu nedenle *“bir anlatım türü ortaya çıktığında onun çıkışını sağlayan şartlar var oldukça üreilmeye ve tüketilmeye devam eder.”* (Boyraz: 108). İnsanın türlü ihtiyaçları neticesinde oluşan anlatım türlerinin oluşmasını sağlayan koşullardaki değişiklikler yeni anlatım biçimlerinin gelişmesini sağlar. Ancak *“yeni bir tür gelişirken daha eski olan tür tamamen ortadan kalkmaz. Eski anlatım türündeki bazı unsurlar, özellikle de kimi motifler ya hepten korunarak ya da bazı değişim ve dönüşümler geçirerek yeni anlatım türlerinde, bazen bu yeni anlatım türlerinin temelini oluşturacak şekilde varlıklarını sürdürür.”* (Boyraz: 106).² Sözlü anlatım türlerinin ilki olan mitler de değişen zaman ve zemine bağlı olarak bir değişim ve dönüşüm geçirir. Bu süreçte mitler, daha sonra ortaya çıkan türlerde çeşitli yeni görüntülerle varlıklarını sürdürürler. *“Sözlü anlatım türleri içinde mitleri en çok işleyen tür masallardır.”* (Bayat 2005: 81). Bu sebeptendir ki Wilhem Grimm, masalları *“mitlerin parçalanmış şekilleri”* (Aça, Ercan 2004: 123) olarak değerlendirmiştir. Masalların kaynağını mitlere dayandıran görüş de dikkate

² Sözlü anlatım türlerinin sürekliliği konusunda bkz. (Boyraz 2008/2)

alındığında³ masalların mitlerle olan ilgisi daha iyi anlaşılacaktır. Bu çalışmada Sivas masallarındaki⁴ mitolojik unsurlar tespit edilmeye çalışılacaktır. Daha çok Altay Yaratılış Miti ve Sivas masalları çerçevesinde yapacağımız incelememize mitlerin mantığıyla masalların mantığının birbirine bağlı olarak geliştiğini göstermekle başlayıp mitlerin öznesi Tanrı'yla masalların öznesi insan arasındaki ilişkiyi göstererek devam edeceğiz. Daha sonra masal olaylarındaki mitsel öğeleri, masal zamanı ve masal mekânının oluşmasında mitlerin etkisini ve mit kişilerinin masal kişilerine etkilerini inceleyeceğiz. Ayrıca, mitlerde işlenen kimi motiflerin masallardaki karşılıkları görmeye ve göstermeye çalışılacaktır.

Mitlerde ve Masallarda Tanrı-İnsan ilişkisi:

Altay Yaratılış Miti'nde Eje'nin yasak meyveyi yemesi ve eşi Törüngey'e de yedirmesinden sonra Tanrı, işlenen hataya karşı kızgınlığını insanlara yemek vermeyeceğini, kendi yemeklerini kendileri kazanmaları gerektiğini ve onlarla konuşmayacağını söyleyerek gösterir. Tanrı, bir zaman sonra tekrar gelir. Erlik'i cezalandırır. Daha sonra halka seslenerek onlara mal, aş ve yeryüzünde güzel sular verdiğini, bu nedenle onların da iyilik yapmaları gerektiğini, kendisinin göklere çekileceğini ve çabuk gelmeyeceğini söyler. Tekrar geldiğinde de yarattıklarının iyilikleri ve kötülüklerinin hesabını göreceğini söyleyerek yerine insanlara yardımcı olmaları için Yapkara, Mangdaşire ve Şal-Yime'yi bırakır (Elçin 2000: 319-321). Masalların dünyasını daha iyi anlayabilmek için ya da en azından masallardaki mitolojik unsurları keşfedebilmek için bu mitte işlenen Tanrı-insan ilişkisini doğru anlamak gerekir. Çünkü masalın "*mitlerin kutsallığını en aza indirdiği*" (Bayat 2005: 92) düşüncesine de böylece bir cevap bulunmuş olacaktır. Yaratılış Miti'nde Tanrı,

³ Masalların kaynağıyla ilgili olarak bkz. (Aça, Ercan 2004: 123), (Kaya 2007:490), (Tezel 1985: 6)

⁴ Çalışmanın evrenini oluşturan masalların "Sivas masalları" diye adlandırılması masalların kaynağını teşkil eden kitaptaki adlandırmaya sadık kalma amacına matuftur. Burada Sivas masalı diye adlandırılan herhangi bir masalın başka coğrafyalarda da anlatılıyor olması mümkündür.

insandan ayrılacağını söylediğinde onlara kendi işlerini kendilerinin yapmaları gerektiğini söylüyordu. Tanrı'nın bu beyanının masal dünyasında da karşılık bulunduğunu söyleyebiliriz. "Yılan Bey" adlı masalda "padişahın hamile karısına doğum yaptırmaya çalışan ebelerin hiç biri bunu başaramaz. Başaramadıkları gibi canlarından da olurlar. O şehirde yaşayan bir güzel kız vardır. Bu kızın kötü kalpli üvey annesi padişaha giderek kızının çok iyi bir ebe olduğunu söyler. Tellallar, kızı alıp saraya götürürlerken kız, kendisinin de öldürüleceğini düşünerek abdest alıp namaz kılmak ister. Görevliler izin verdiğinde kız, abdest alır, namaz kılar ve Allah'a dua ederek yardım diler. O sırada önüne aksakallı bir ihtiyar çıkar. Kıza korkmamasını söyler. Ona yeşil bir çubuk vererek bunu padişahın karısının karnına vurduğunda doğumun gerçekleşeceğini söyler." (Kaya 2004: 574). Burada Allah'tan yardım dileyen kahramanın karşısına yardımcı bir kişi çıkar. Bu yardımcı Yaratılış Miti'ndeki yardımcıları anımsatır. Mircea Eliade'nin ifadesiyle "Tanrı, masalarda doğrudan işin içine karışmazsa da, görüntüleri, kahramanın koruyucularının ve de arkadaşlarının figürlerinde hala belirgin bir durumdadır." (Eliade 1993: 186). Buradan hareketle Tanrı-insan ilişkisinde bir reelleşme ve makule doğru bir dönüşümün olduğu söylenebilir. Çünkü mitlerdeki Tanrı, tıpkı bir insan gibi cismani bir hüviyet gösterirken ve zaman ve mekân gibi kimi kayıtlara tabiyken masaldaki tanrı daha reel ve makuldür diyebiliriz. En azından masaldaki Tanrı, aşkın ve erişilemeyecek bir varlıktır. "Yılan Bey" adlı masaldan verdiğimiz örnekte de görüleceği gibi insan Tanrı'nın varlığından haberdardır ve ondan yardım ister. Tanrı, insanı duyar. Bir kişi vasıtasıyla yardımını gönderir. Mitte olduğu gibi bizzat kendisi ete kemiğe bürünerek yere inip insana yardım etmez. Ne var ki bu durum doğrudan masallarla başlayan bir durum değildir. Daha Yaratılış Miti'nde Tanrı, insanlardan ayrılacağını ve onlara yardımcıları bırakacağını ve adının söylenmesi durumunda insanları himaye edeceğini söyleyerek 'Beni unutmayın.' diyordu." (Elçin 2000: 321). Buradan masal dünyasında Tanrı'nın aşkın bir varlık olarak görülmesinin daha mitlerden itibaren başladığı, hatta masallardaki bu durumun mitlerin bir sonucu olduğu düşüncesine varılabilir.

Masal olaylarının gerçekleşmesinin birincil öznesi insandır. Masalarda Tanrı'nın bir işi yapmasının sebebi de insandır. "Kara Köpek" adlı masalda "çocuğu

olmayan bir kadın, Allah'ın kendisine bir kız çocuğu vermesi durumunda onu köpek bile istese ona vereceğini söyler. Tanrı, kadına bir kız çocuğu verir. Çocuk, yetişkin bir kız olunca kapılarına kara bir köpek gelir. Kadın verdiği sözü tutar, kızını köpeğe verir.” (Kaya 2004:359). Örnekte de olduğu gibi masal olaylarının yaşanmasına insan sebep olur. Ancak bu durumu mitlerden bağımsız ele almak doğru değildir.

Altay Yaratılış Miti'nde de görüldüğü gibi insanın kendi başına bir eylemin içinde olmasının da tanrısal bir bağlantısı vardır. Burada masalların kurucu öznesi insanın, mitlerin kurucu öznesi Tanrı'ya öykünmesinden de söz edebiliriz. Mitlerde yaratılışın kaynağı Tanrı'dır. “Tanrı ister canı sıkıldığı” için, isterse “su yüzünde beliren başka bir varlığın ilhamıyla (Banarlı 1998: 12)” olsun yaratma eylemini kendisi gerçekleştirir. Sivas masallarında masal kişilerinin çeşitli cisimlerden insan yarattığı da görülür. Altay Yaratılış Miti'nde Tanrı, insanı önce dalsız budaksız olan bir ağaçtan yaratıyordu. (Elçin 2000:318) “Altın Kirpikli Oğlan” adlı masalda “masal kahramanı kızın hocası, balmumundan bir heykel yapar. Heykele bir çift altın kirpik takar. Kız bu heykeli çok sever. Allah'a dua eder. Heykelin canlanmasını ister. Heykel canlanır.” (Kaya 2004: 54). Bu masalda yaratmanın en azından ilk aşaması olan cismin yaratılmasını masal kişilerinden biri gerçekleştirir. Heykele canı Allah'ın vermesi de önemli bir motiftir. Çünkü kendi halkını yaratmak isteyen Erlik'i görmüştük. Tanrı Erlik'in yaratma gayretini, yarattıklarını birer kuşa çevirerek boşa çıkarmıştı (Elçin 2000: 321). “İnciden Koca” adlı masaldaysa “Derviş, padişahın kızına kırk batman inciye kırk gün elemesini, kırk gün ayıklamasını, kırk gün dövüp kırk gün de hamur gibi yoğurmasını ve bu hamurun bir oğlan olacağını söyler. Kız, Derviş'in dediklerini yapar. İnci canlanır. Emsaline rastlanmamış güzellikte bir oğlan olur.” (Kaya 2004: 240).

Mitlerde ve Masalarda Şeytan-İnsan ilişkisi:

Yaratılış mitinde Tanrı'yla ve kötülüklerin kaynağı olan Erlik'le bir tecrübe yaşayan insan, mitte ifade edildiği gibi tanrı tarafından “şeytana düşman olmakla” sorumlu tutulur. Masalın öznesi insanın Tanrı'ya öykünmesi burada kendini gösterir. Tanrı kötülüklerin kaynağı Erlik'i cezalandırır. Erlik, bütün kötülüklerin kaynağıdır. Tanrı, bütün iyiliklerin kaynağıdır. Tanrı ve onun yardımcıları, artık insanın yaşadığı

dünyayı insana ve şeytana bırakmış ve kendi dünyalarına çekilmişlerdir. Tanrı kendi dünyasına çekilirken insana iyinin ve kötünün ne olduğunu öğretmiştir. Altay Yaratılış Miti'ne göre “rakı içip aklını kaybetmek, intihar etmek, kötü ruhların yiyeceğini yemek kötülük olarak vasıflandırılırken hayvanları korumak, tanrısı ve hakanı için canını vermek, iyilik yapmak” (Seyidoğlu 2005: 46) iyilik olarak vasıflandırılır. İnsanın bu bağlamda Tanrı'ya öykünmesi onun buyruğunu tutma biçiminde ortaya çıkmaz. Masal dünyasında insan da bir Tanrı gibi şeytanı cezalandırabilir. Hatta onu yok edebilir. Bu durum, “Şeytan” adlı Sivas masalında görülebilir: “Fakir bir adam, zengin olmak için Allah'tan, Hızır'ı göndermesini ister. Hızır gelmeyince bari Şeytan gelsin der. Gerçekten de Şeytan gelir. Adam, Şeytan'dan bir at yükü altın ister. Şeytan, adamdan altınları vermesi halinde kendini hiçbir zaman boş bırakmayacağı, sürekli iş vereceği konusunda söz vermesini ister. Adam, söz verir. Şeytan, altınları verir. Adam, ne iş verse Şeytan, hemen yapıp gelir. Adam, bir türlü Şeytan'dan kurtulamaz. Durumunu karısına anlatır. Karısı saçından kopardığı bir saç telini Şeytan'a verir. Bu kıvırcık saçı doğrultmasını ister. Şeytan, bir köprünün altında saçı doğrultmaya çalışır. Fakat kıvırcık saç doğrulmaz. Karı koca kır gezintisine çıktıklarında köprünün altındaki Şeytan'ı görürler. Kadın, Şeytana saçı doğrultmasını, bir avuç saç daha vereceğini söyler. Bir teli dahi doğrultamayan Şeytan, bunu duyunca yavaş yavaş şişmeye başlar, sonunda patlar, ırmağın suyuna karışır, kaybolur, gider. Kadın ve kocası, Şeytansız mutlu bir hayat yaşarlar.” (Kaya 2004: 468–475).

Masaldaki şeytan-insan ilişkisiyle Yaratılış Miti'ndeki şeytan-insan ilişkisinde bir zıtlık söz konusudur. Mitte şeytanın cezasını Tanrı verirken ve şeytana ancak tanrının gücü yetiyorken masaldaki şeytan, insan karşısında aciz bir durumdadır. Masaldaki insan da tıpkı Tanrı gibi Şeytana ceza verebilir.

Masalların öznesi insanın, mitlerin öznesi Tanrı'ya öykünmesinin bir yönünü daha görebiliriz. Altay Yaratılış Miti'nde Tanrı, “şimdi uzaklara gidiyorum. Tekrar geleceğim zaman sizin iyilik ve kötülüklerinizin hesabını göreceğim” (Elçin 2000: 321) der. Burada “hesap görmek” ifadesinden iyilere ödül, kötülere de ceza verileceği sonucu çıkar. Yaratılış Miti'nde bunu Tanrı yapar. Masallardaysa iyilere ödülünü, kötülere cezasını ya insan verir ya da ödül ve cezanın verilmesine insan sebep olur. “Apak Bacı” adlı masalda masalın kötü kahramanı Arap Bacı'yı masalın

sonunda Dereoğlu Öldürür. (Kaya 2004: 73). “Berri Hala” adlı masalda “oğlunun masal kahramanı kızla evlenmesini istemeyen peri anası, bir kuş olup oğlunu ve gelini kovalamaya başlar. Gelin bir çalı olur, oğlan bir yılan olur. Oğlan yakalanacaklarını anlayınca annesinden dilini çıkarmasını ister. Son kez anasının dilini öpme bahanesiyle oğlan, anasının dilini var gücüyle ısırır. Anası kaçır gider. Kızla oğlan tekrar evlenir mutlu olurlar.”(Kaya 2004: 101) Örneklere olduğu gibi hemen her masalın sonu benzer bir durumla biter.

Mircia Eliade’nin naklettiği bir görüŖe göre “masallar mitsel ve tanrısal dünyadan uzaklaŖır.”(Eliade 1993: 185). Ŗimdiye kadar anlattıklarımızdan varmaya çalıŖtıđımız netice masallardaki bu mitlerden ve Tanrı’dan uzaklaŖmanın da (en azından incelediğimiz masallar için) mitsel bir kökeninin olduğudur. İnsan Tanrı’nın buyruğu doğrultusunda, yeryüzünde kendi karnını doyurmaya çalıŖacak, iyilik yapacak, kötülerle mücadele edecektir. Bu çabasınada kimi yardımcı ruhlar da ona yol göstereceklerdir.

Kendi dünyasını, mitlerdeki Tanrı’ya öykünerek kuran insan, masallarda, mit gerçekliğinin zıddı bir dünyayı gerçekleştirir. Bu zıtlığın kimi zaman bir ironiye dönüŖtüđu de olur. Durumu daha iyi anlayabilmek için Altay YaratılıŖ Miti’nde insanın Ŗeytan’a aldanarak yasak meyveyi yemesiyle ilgili anlatıyı hatırlamamız gerekir. Erlik, insana, Tanrı’nın kendilerini aldattığını, bu meyveden yemeleri gerektiğini söyler. Törüngey, yemek istemez. Fakat karısı Eje, meyveyi yer. Eje, meyveyi kocasının da yemesini sağlar (Elçin 2000:318–319). Burada Ŗeytan, suç işlemeye teŖvik eder, erkek suça yanaŖmaz; kadın, hem kendi suç işler hem de erkeğin suç işlemesine sebep olur. “Ŗeytan” adlı masaldaysa erkeğin isteğiyle Ŗeytan ona musallat olur. Erkek, bir türlü Ŗeytan’dan kurtulamaz. Karısı yardımına koŖar, Ŗeytanı yener, kocasını kurtarır (Kaya 2004: 468–475). Burada mitsel bir olayın masal dünyasında tersinden bir kurgusunu görüyoruz.

Bu kurgu içinde hem YaratılıŖ Miti’nde hem de masallarda aynı olan bir durumla da karŖılaŖırız. YaratılıŖ Miti’nde erkeğin suç işlemesine Ŗeytan değil kadın sebep olur. Bu nedenle daha yaratılıŖın ilk aŖamasında kadın, bir suçlu olarak ilan edilir. Hem de Ŗeytandan daha tehlikeli bir suçlu. Bu mantığın masal dünyasında da devam ettiğini görebiliriz. “Esvaplı Ŗeytan” adlı masalda kadına “Esvaplı Ŗeytan”

yakıştırması yapılır. Masal kahramanı kadın, türlü kurnazlıklarıyla kocasının başına olmadık sıkıntılar açar (Kaya 2004:195).

Mitlerde ve Masallarda Zaman:

Baştan beri hem Yaratılış Miti hem de Sivas masallarından verdiğimiz örnekler gösteriyor ki masal dünyası, Tanrı'nın mitte bıraktığı noktadan itibaren insan eliyle kurulmaya başlanır. Buradan bir anlatı türü olarak mitlerin bittiği yerde masalların anlatılmaya başlandığı sonucu da çıkarılmamalıdır. Birer anlatı türü olarak “mitlerin ve masalların kimi toplumlarda uzun bir süre beraber yaşadıkları da bilinen bir gerçektir.”(Bayat 2005: 92). Altay Yaratılış Miti'nde Tanrı hesap gününe kadar işlevsizleşmiştir. Yeryüzünde hayatın devam etmesi insanlara ve yardımcı ruhlara bırakılmıştır. İşte masallar buradan itibaren kurulmaya başlanır. Ancak insanın içinde yaşadığı reel zaman Yaratılış Miti'nde örneklenen kimi olayların yaşanmasına elverişli değildir. O zaman insan aklının sınırları dışında başka bir zamana ihtiyaç duyulur. Hemen her masalda olduğu gibi Sivas masallarında da “Bir varmış, bir yokmuş.” formeli, reel zamanın dışında, her türlü kayıttan kurtulmuş yeni bir zaman oluşturur. Böyle bir zaman oluşturulduktan sonra her şey artık imkân dâhilindedir. İmkânsızlık yoktur. Bu zamanın kurucusu da insandır. İmkânsızlığın olmadığı bu dünyada farklı yaşantı örnekleri sunulur.

Mit ve Masallarda Mekân:

Farklı yaşantı örneklerinin icra edildiği masal mekânlarının kurgusunun da mitsel bir izahı yapılabilir. Bir yönüyle bu da Tanrı'nın bıraktığı yerden, insanın, masal dünyasını kurmasıyla açıklanabilir. Tanrı, Yaratılış Miti'nin sonunda hayatı ve dünyayı insana bırakarak kendi mekânına çekilmişti. Geride insanın mücadele edeceği Şeytan'ı ve kötü ruhları bırakmıştı. Bir de insana yardımcı olacak elçilerini. Masal mekânlarının oluşmasında bu mitsel olayın izlerini görürüz. İncelememizin evrenini oluşturan masalarda olaylar yeryüzünde, yeraltında bir de ya bir ağaç kovuğundan ya da yüksek bir dağa tırmanılarak ulaşılan başka bir âlemde geçer. “Padişah ve Üç Oğlu” adlı masalda oğlan, ışık dünyaya yedi kat yerin altındaki

dünyadan Zümrüdüanka kuşunun yardımıyla çıkar (Kaya 2004: 383). Masalda üzerinde yaşadığımız dünyaya “ışık dünya” denir. Yedi kat yerin altındaki dünyaya “karanlık dünya” denmez ama üstteki dünya “ışık dünya” olduğuna göre alttaki dünya da “karanlık dünya” olmalıdır. Masalda “ışık dünya” ya da “karanlık dünya”ya gitme insanın dikkat ve kabiliyetine bırakılmıştır. “Padişah ve Üç oğlu” adlı masalda “oğlan kuyuya inerek devlerin yaşadığı yere gelir. Devlerinin tutsağı olan kızları kurtarır. Kızlardan biri, oğlana saçından kopardığı iki saç telini verir. Bunları bir birine sürttüğünde biri ak diğeri kara iki koyunun geleceğini, ak koyuna binerse ışık dünyaya, kara koyuna binerse yedi kat yerin dibine gideceğini söyler. Oğlan, kuyudan çıkarken kardeşleri ipini keser, Oğlan tekrar kuyuya düşer. Kızın verdiği saçları birbirine sürter. Biri ak biri kara iki koyun gelir. Oğlan yanlışlıkla kara koyuna biner. Kara koyun, onu hızla yedi kat yerin dibine götürür (Kaya 2004: 381). Yedi kat yerin altındaki masal mekânı bize Tanrı’nın Erlik’e “üç kat yerin altında, ay ve güneşi olmayan karanlık bir dünya vardır, ben seni oraya atıyorum.”(Elçin 2000: 319) deyişini hatırlatır.

Mit ve Masal Kişileri:

Yaratılış Miti’ndeki Tanrı’nın, insanlara yardımcı görevliler bırakarak kendi mekânına çekilmesi ve insanın başta Erlik olmak üzere bütün kötü ruhlarla mücadele etmesi olayı, masal kahramanlarının oluşturulmasında da bize fikir verir. Masalların temel belirleyicisi insandır. Bu insan ya fakir bir ailenin ferdi ya padişahın kızı ya da padişahın oğludur. Bu masal tipinin başat rolü üstlendiği masal dünyasında başkaca insan tipleri de vardır. Bir de bunların yanında insanlara, özellikle masal kahramanına, yol gösteren kişiler ya da kahramanın mücadele etmek zorunda kaldığı varlıklar vardır. Masal kahramanı insanla mitlerdeki insan arasındaki temel benzerlik ikisinin de sürekli bir deneme süreci yaşıyor olmalarıdır. Altay Yaratılış Miti’nde insan Tanrı tarafından denenişirken masallardaki insan, ya bir insan ya bir peri ya bir hayvan ya da Hızır tarafından ama her durumda da kutsallık özelliği taşıyan bir varlık tarafından denenir. Bu denemeyi başarıyla geçmesi durumunda mutlu sona kavuşur. Başarısızlık durumunda cezalandırılır, mutsuz olur. “Altın Horoz” adlı masalda “üç kardeş, bir köpek, bir at ve bir ihtiyar kadın tarafından denenir. Bunlar

sırayla üç kardeşten yiyeceklerini isterler. İki büyük kardeş, yiyeceklerini vermezler. Vermedikleri için de hem kel hem şaşı hem de cüce olurlar. Kardeşlerin en küçüğü, yiyeceklerini paylaştığı için denemede başarılı olur. Sonunda mutluluğa erişir.”(Kaya 2004: 41). Ancak burada sonuçları itibariyle ferdi bir deneme söz konusudur. Yaratılış Miti’nde Eje ve Törüney’in yasak meyveyle denenmelerinin sonucu ferdi değildir. Karı kocanın yaptığı hata bütün insanlığı etkilemiştir (Bayat 2005: 93).

Masalarda insanlara yardımcı olan varlıkların ortaya çıkmaları da masal dünyasının kutsalla olan bağlarını göstermesi bakımından önemlidir. Daha önce de söylediğimiz gibi masalarda anlatılan iyi ve kötünün mücadelesinden başkası değildir ve bu mücadele insan eksenli bir mücadeledir. Ancak bu mücadelede insan, kimi zaman aciz kalır. Gücünün yetmeyeceği varlık ve durumlarla karşı karşıya kalır. İşte bu durumda karşımıza kahramana yardım eden, yol gösteren varlıklar çıkar. Bu Yaratılış Miti’nde de aynıdır. Altay Yaratılış Miti’nde Tanrı, insana ‘size Maytere’yi göndereceğim’ der. Maytere gelir, insana çok şey öğretir (Elçin 2000: 319).

Masal dünyasındaki yardımcıları Hızır, Pir, Derviş, Aksakallı İhtiyar veya herhangi bir hayvan şekline girmiş perilerdir. Muharrem Kaya, Hızır’ın Türk-İslam kültüründe “Allah’ın İnsanların hayatını düzene sokmak, kolaylaştırmak, tabiatı yönetmek için gönderdiği kutsal bir ruh, nebi, veli, hatta bir melek olarak görüldüğünü”(M. Kaya 2007: 75) belirtir. Bahaeddin Ögel’se “Eski Türk kocalarının ad değiştirerek Hızır tanıtması olarak ortaya çıktıklarını”(Ögel 2006b: 89) belirtir. Hızır, “Kırk Yorganlı Kız” adlı masalda “ağabeyini arayan ortanca kardeşin karşısına çıkar. Hızır, oğlana ileride devler olduğunu; devlere karasakız hediye ederse kurtulacağını söyler (Kaya 2004: 304). Hızır, oğlana bilmediklerini öğreterek yardımcı olur, yol gösterir. “Dünya Güzeli” adlı masaldaki sakallı derviş, daha olağanüstü özelliklerle karşımıza çıkar. Masalda “çocuğu olmayan padişah, Lalası’yla birlikte bir su kenarında otururken o anda sakallı bir derviş gelir, selam verir. ‘Padişahım’ diye seslenir. Padişah da ‘Padişah olduğumu bildin, derdimi de bil’ der. Derviş, padişahın çocuğunun olmadığını bilir. Çocuğunun olması için ona bir elma verir.”(Kaya 2004: 168). Buradaki derviş, sıradan bir insan çizgisinin çok ötesindedir. Ayrıca olayın bir su kenarında gerçekleşmesi de dikkat çekicidir. Masallardaki bu olağanüstü yardımcıları, kimi zaman masal kahramanın rüyasında kendilerini gösterirler. “İnciden Koca” adlı masalda derviş, “padişahın kızının

rüyasına girer ve ona ilerde bir inciden kocayla evleneceğini söyler (Kaya 2004: 239).

Masallardaki yardımcı varlıklar kimi zaman mitsel yönleri daha belirgin bir şekilde karşımıza çıkar. “İnciden Koca” adlı masalda “padişahın kızı yolda giderken Rüzgâr Ana adında birine rastlar. Rüzgâr Ana Kıza bir badem bir de saçından iki tel kıl verir. Başı darda kaldığında kılları yakması halinde kendisinin hemen geleceğini söyler. Başı darda kalan Kız, kılları yakar rüzgâr Ana gelir ve Kızı kurtarır.” (Kaya 2004: 241–243). Rüzgâr Ana’nın hemen gelip kurtarması ve adının çağrışımları bizde rüzgârı oluşturan kutsal bir varlık izlenimi uyandırır.

Masal Kahramanlarına yol gösterme görevini kimi zaman da hayvanların üstlendikleri görülür.”Şahşah Paşa” adlı masalda “Tilki, değirmenciye adam etmek ister. Padişahla değirmenci arasında elçilik yapar. Padişahın ordusuna savaşlarda yol gösterir (Kaya 2004: 446–450).

Kimi mitsel çağrışımlar oluşturan yardımcı varlıkların yanında insanın, mücadele edip yenmesi gerektiği varlıklar da vardır. Bunlar da devler, periler ve cadı karıları olarak karşımıza çıkar. Bahaeddin Ögel, masalarda sıklıkla gördüğümüz devlerin “genellikle dış tesirli olduğunu söyler. Ancak cadı karısının yerli bir unsur olduğunu Er Töştük destanından verdiği örnekle göstermeye çalışır (Ögel 2006b: 561-565). “Ahmet ile Zeynep” adlı masalda kötülüğün kaynağı bir Yahudi ve bir Cadı karısı olarak gösterilir. “Zeynep’i elde etmeyi düşünen Yahudi’ye bir Cadı karısı yardım eder. Zeynep’i kandırıp Yahudi’nin köşküne götürür.” Masalın devamında “Zeynep de Yahudi’ye aldanır ve kendi kocasını terk eder”(Kaya 2004: 25, 29). Burada kötülere aldananın kötülerden olduğu düşüncesi yinelenmiş olur. Masalların kötü kahramanları devler, hemen her masalda öldürülür. Masalın asıl kahramanları ya zekâsını kullanarak ya da yardımcıların yol göstermesiyle devleri yenerler. “Padişah’ın Yedi oğlu” adlı masalda “ Ali, devin kılıcını almak ister. Yoluna çıkan ihtiyar, Ali’ye akıl verir. Devin gözü açıksa uyuduğunu, gözü kapalıysa uyanık olduğunu söyler. Ali, ihtiyardan aldığı bu bilgiyle gözü açık olan devin uyuduğunu anlar ve onu öldürür (Kaya 2004: 394).

Ateşsiz kalan insanın, ateşi devlerden alması gibi olaylarda bu kahramanların mitolojik yönleri daha belirginleşir. “Altı Kardeş” adlı masalda “en küçük kardeş ateş bulmak için ta uzakta gördüğü ışığın olduğu yere doğru gider. Oraya vardığında

evin içinde yedi tane dev görür. Devler uyuduğu için onların aş kazanını kaldırır ve ateşi alır. Oğlan oradan aşağı iner, yola düşer.”(Kaya 2004: 33–34). Ateşin icadıyla ilgili bir Altay Miti’nde “Tanrı Ülgen, ateş yakmak için gerekli malzemeyi gökten indirir (Elçin 2000: 24).

Mitlerde ve Masalarda Şekil Değiştirme:

Masal Kahramanlarının mitolojik yönlerini en iyi gösterdikleri özellikleri de şekil değiştirebilmeleridir. Şekil değiştirmenin ilk örneğini Altay Yaratılış Miti’nde görürüz “Tanrı Kудay ile Kişi, kara kaz şekline girerek uçarlar.” (Elçin 2000:317).

Masal kahramanlarının şekil değiştirmeleri de sık görülen bir mitolojik unsurdur. Masal kişilerinin geyik donuna girmesi de Türk mitolojisi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Bahaeddin Ögel, geyik motifinin Türk mitolojisi açısından önemini çeşitli örneklerle açıklar. Bunlardan birisinde Göktürklerin atalarından birinin, bir dişi deniz meleği ile ilişkisi olduğunu, günlerden bir gün bir avcının ak bir geyiği öldürdüğünü, Deniz ruhu kız ak geyik donuna girdiği için o atanın daha o meleği göremediğini (Ögel 2006b:103) anlatır. “Apak Bacı” adlı masalda “iki kardeş bir su kenarına gelirler. Oğlan suyu içeceği sırada kız, suyu içmemesini, aksi halde geyik olacağını söyler. Oğlan suyu içer ve geyik olur.”(Kaya 2004: 70). Burada yine mitin zıddına bir kurguyu görüyoruz. Mitte geyik şeklini alan deniz ruhu kızken masalda erkek geyik şeklini alır.

İncelediğimiz Sivas Masallarında hayvan şekline girme motifine sıkça rastlarız. Bunun yanında masal kişileri cansız varlıklara da dönüşebilir. “Berri Hala” adlı masalda “dev karısı, padişahın kızını kendi oğullarından korumak için kızın yüzüne tükürür. Kız minder olur (Kaya 2004: 94).

Şekil değiştirmenin farklı bir örneği de “Balıkçı Hasan” adlı masalda görülür. Masalda “balıkçı Hasan, oğlu Mehmet’le bir gün kocaman bir balık tutarlar. Mehmet, balığa acır ve onu geri suya bırakır. Babası Mehmet’e çok kızar. Onu evden kovar. Mehmet iş bulmak için gurbete gider. Yolda Ahmet adında biriyle tanışır, arkadaş olurlar. Beraber gittikleri yerde iş bulur, para kazanırlar. Ne kazanırlarsa, ne bulurlarsa yarı yarıya paylaşmaya karar verirler. Neticede Ahmet, kendi payına

düşeni de Mehmet'e bırakır. Mehmet, bunu kabul etmek istemeyince Ahmet 'Balığa ne lazım?' der ve kendisinin Mehmet'in kurtardığı balık olduğunu söyleyerek ırmağa atlar.”(Kaya 2004: 76–85).

Köken Mitleri ve Masallar:

Bütün bu anlatılanların yanı sıra kökenle ilgili anlatılar da masalarda yer alır. Bu anlatılardan en güzelini “Altı Kardeş” adlı masalda görürüz. Masalda “en küçük kardeş, ateş bulmak için giderken elinde biri ak, diğeri kara iki yumak olan bir koca karıya rastlar. Kadının, bu yumakları hiç durmadan sardığını görünce ona yumakları neden sardığını sorar. Kadın, ak yumağı sara sara gündüz, kara yumağı sara sara gece olduğunu söyler (Kaya 2004: 34-35). Burada gece ve gündüzün kökenine dair bir anlatıyı görürüz. Bunun yanında Ateşi kardeşlerden en küçüğünün alması da mitsel bir anlam taşır. Fuzuli Bayat'ın naklettiğine göre “Tatarların bir mitinde ateşin hamisi, Tanrı'nın küçük oğlu olur.” (Bayat 2005: 69). Bu da bize masalda kardeşlerin en küçüğünün, devlerden ateşi almasının mitlerle olan bağlantısını gösterir.

Bilge Seyidoğlu'nun ifadesiyle “insanlık herhangi bir nedenle kutsal güçler tarafından sel felaketiyle cezalandırılırlar (Seyidoğlu 2007: 26). Masalarda da sellerle cezalandırılmayı görürüz. “Apak Bacı” adlı masalda “üvey annenin görevlendirdiği adamlar çocukları kovalarken çocuklar ellerindeki sabunu fırlatınca her yer su olur, deniz olur ve bu adamlar boğularak ölürler (Kaya 2004: 69).

İnsanlığın ortak hafızasında yer eden bu tufan anlatısı yanında masalarda kimi peygamber kıssalarının yansımalarını da buluruz. “Apak Bacı” adlı masalda “Arap Bacı, Apak Bacı'yı kıskanır ve onu havuza atar. Apak Bacı'nın kocası Dereoğlu, bunu öğrenince onu kurtarmak için havuzu arar. Havuzun dibinde kocaman bir balık bulurlar. Balığın karnını yararlar. Apak Bacı'yı oradan çıkarırlar (Kaya 2004: 73). Anlatının Yunus Peygamber'in kıssasından bir motif taşıdığı açıktır. “Dünya Güzeli” adlı masalda periler, padişahın oğlu ve lalanın oğluna denizi nasıl geçeceklerini öğretirler. “Eşiğin altındaki kamçıyı alıp iki rekât namaz kıldıktan sonra besmele çekerek denize vururlarsa denizin tozlu yol olacağını söylerler.”(Kaya

2004: 167). Buradaysa Musa Peygamber'in hayatına ait bir anlatının masal dünyasındaki izlerini görürüz.

Bu son örneklerden daha iyi anlaşılacağı üzere "masallarda ait olduğu medeniyetin izlerini sürme imkânımız vardır" (Tezel 1985: 17).

Sonuç:

Mitlerle masalların farklarını dile getiren Fuzuli Bayat, mitlerden masarla geçişte bir "şuurlu uydurma"dan bahseder (Bayat 2005: 91). Bahsedilen şuuru oluşturan unsurları dikkate aldığımızda daha doğrusu uydurulan masal dünyasına baktığımızda o masalı uyduranların kimlik kodlarını da çözmüş oluruz. Masallarda insanın insanla, insanın eşyayla, insanın sosyal ve siyasal düzenlerle olan ilişkilerinin yansıdığı masal dünyasının kuruluşunda rol alan başta mitler olmak üzere diğer öğelerin varlığı ve bu dünyaya yansımaları da dikkatlere sunulmalıdır. Çünkü bu gün geldiğimiz noktada masalların tekrar çocuklara yöneldiği söylenebilir. Bu anlamda masalın çocuğun eğitiminde birer vasıta metin haline gelmesi onun ne büyük bir görevi üstlendiğini de gösterir. İşte masalı uyduran bilincin içi doldurulurken bu görev de dikkate alınarak hareket edilmelidir. Bu uydurmada tarihi süreç içerisinde hayattan ne anladığımızın ya da ne anlamamız gerektiğinin de cevapları verilmelidir. Bu cevapların bulunabileceği en iyi yerlerden birisi de şüphesiz mitlerdir. Bütün mesele bu zengin mirasın masallarda nasıl işlendiği veya nasıl işlenmesi gerektiğidir. Bu incelemeyle en azından mitlerin Sivas'ta derlenen masallarda nasıl işlendiğine dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA:

1. AÇA, Mehmet, ERCAN, Müge (2004), “Anonim Halk Edebiyatı”, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yayınları.
2. AKSOY, Ömer Asım (1995), **Deyimler Sözlüğü**, İstanbul: İnkılâp Kitapevi Yayınları.
3. BANARLI, Nihad Sami (1998), **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
4. BAYAT, Fuzuli (2005), **Mitolojiye Giriş**, İstanbul: Ötüken Yayınları.
5. BOYRAZ, Şeref (2008/2), “Sözlü Anlatıların Devamlılığı Üzerine Düşünceler”, *Foklor/Edebiyat*, 54: 105-117
6. ELÇİN, Şükrü (2000), **Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara: Akçağ Yayınları.
7. ELİADE, Mircea (1993), **Mitlerin Özellikleri**, İstanbul: Simavi Yayınları.
8. KAYA, Ayşe Benek (2004), **Has Bahçenin Gülleri (Sivas Masalları)**, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
9. KAYA, Doğan (2007), **Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Akçağ Yayınları.
10. KAYA, Muharrem (2007), **Mitolojiden Efsaneye Türk Mitolojisinin Türk Efsanelerindeki İzleri**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
11. ÖGEL, Bahaeddin (2006a), **Türk Mitolojisi**, Ankara: TTK Yayınları.
12. ÖGEL, Bahaeddin (2006b), **Türk Mitolojisi**, Ankara: TTK Yayınları.
13. SEYİDOĞLU, Bilge (2005), **Mitoloji Üzerine Araştırmalar**, İstanbul: Dergâh Yayınları.
14. SEYİDOĞLU, Bilge (2007), “Sel Mitleri”, *Milli Folklor*, 76: 26-29
15. TEZEL, Naki (1985), **Türk Masalları**, Ankara: KTB Yayınları.